

Структура і функції навчальної книги з літератури

Наталія Гричаник,

викладач кафедри української і зарубіжної літератури
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка

У статті розкрито структуру та основні функції навчальної книги з літератури.

Ключові слова: навчальна книга, підручник, література, функції, структура підручника.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах стрімкої інформатизації та глобалізації суспільства змінюються завдання сучасного шкільного та вузівського освітнього простору. Відповідно вчителю і викладачеві слід відійти від функцій своєрідного передавача готових знань і спонукати учнів до самостійного пошуку, створювати необхідні умови для активної та ініціативної роботи вихованців. Запровадження Державного освітнього стандарту, нової структури школи, акцент на самостійне опрацювання навчального матеріалу потребують і нового підручника.

Тому на сучасному етапі розвитку української національної школи оновлення й удосконалення змісту навчання передбачає якісні зміни в теорії та практиці підручникотворення, оскільки суспільні й державні вимоги до якості освіти детермінують і нові вимоги до навчальної книги.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Вітчизняна теорія і практика забезпечення підручниками має істотні напрацювання. Ґрунтовні дослідження вчених радянської доби (Л. Занков, Д. Зуєв, І. Лернер, Н. Менчинська, В. Беспалько, С. Трубачева, Н. Торкут, В. Шуляр, В. Мадзігон, Я. Кодлюк, О. Савченко) започаткували окремий напрям у педагогічній науці — теорію шкільного підручника, визначили типологію шкільних підручників, обґрунтували загальні вимоги до їхньої структури, методи їх аналізу й опрацювання, дослідили окремі аспекти історії підручникотворення тощо.

Сутність і структуру підручника, його дидактичні функції дослідили П. Буга, В. Гладишев, А. Гречихін, Ю. Ковбасенко, В. Краєвський, М. Бурда, Н. Буринська, Г. Костюк, В. Онищук, М. Ричик, С. Якиманська [5, с. 127].

На сучасному етапі підручникотворення теорія навчальної книги знаходиться у стадії активної розробки. Сучасними науковцями (Н. Волошина, О. Бандура, Л. Мірошніченко, Д. Наливайко, К. Шахова, Б. Щавурський, О. Горошкіна, О. Семенов, М. Пентилік, Л. Мацько, Л. Мірошніченко та ін.) розробляються теоретичні основи побудови навчальних засобів для загальноосвітньої та вищої школи, вимоги до їх змісту, структури, оформлення, функцій, оцінки якості. Автори висвітлюють концепції навчальної книги і вказують на способи їх використання, розглядають проблеми створення сучасної навчальної літератури. Проте, як засвідчує аналіз, наявні праці не вичерпують усіх наукових проблем, пов'язаних із конструюванням змісту підручників.

Формулювання цілей статті. Розкрити структуру навчальної книги з літератури, визначити її основні функції.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою в реформуванні сучасної освіти є постійне оновлення методів навчання, впровадження нових педагогічних технологій, що практично неможливо без наявності належного підручника. Сучасна навчальна книга з літератури має відображати зміст шкільної програми й ті методичні новації, що з'явилися в педагогічній науці та практиці вчителів і викладачів, повинна виконувати свою традиційну функцію — бути джерелом знань і літературного розвитку дитини, а отже, забезпечувати формування всебічно розвиненої особистості. Для вищої школи навчальні видання мають на високому науковому й методологічному рівні забезпечувати розкриття питань програми навчальної дисципліни з урахуванням останніх досягнень науки.

Тому у навчальній книзі має бути представлений матеріал, спрямований на дослідницьку, творчу діяльність особистості, її участь в діалозі з автором чи персонажами підручника, зіставлення різних поглядів і підходів, врахування оціночної позиції щодо поданого навчального матеріалу, рефлексивне оцінювання прочитаного [9, с. 7].

Цілісну внутрішню структуру навчальної книги складають основний і допоміжний тексти та позатекстові компоненти. Основний текст містить характеристику ключових понять, допоміжні — тексти, що поглиблюють основні положення, опис різномірних завдань, різного характеру запитання. Позатекстовими компонентами підручника є запитання і завдання, словник літературознавчих термінів, схеми аналізу творів різних жанрів, ілюстрації та репродукції [4, с. 55].

Підручник повинен забезпечити науковість змісту матеріалу, точність, простоту і доступність його викладу, чіткість формулювання визначень, правильний розподіл навчального матеріалу за розділами і параграфами. Це своєрідний інтелектуальний самовчитель, ефективний у ситуації максимального включення учня в роботу з текстом і послідовності в опрацюванні усіх його сторінок.

Крім основного теоретичного матеріалу, що розкриває зміст програми з конкретної навчальної дисципліни, у навчальній книзі повинна бути й та інформація, що сприятиме інтелектуальному розвитку, формуванню культурно-естетичної пам'яті. У підручнику з літератури потрібно вміщувати матеріал з історії мистецтва, філософії, історії, що допоможе підвищити культуру спілкування як міру розвитку людини, як спосіб її самовираження.

У навчальній книзі має бути вміщений ілюстративний матеріал, який повинен мати самостійне інформативне навантаження, сприяти підвищенню ефективності засвоєння навчального матеріалу.

Художнє і технічне оформлення підручника повинно відповідати санітарно-гігієнічним вимогам до навчальних книг для загальноосвітніх та вищих навчальних закладів [12, с. 44].

Таким чином, навчальна книга з літератури в умовах сьогодення повинна відповідати зазначеним вимогам. Тому в основу підручника мають бути покладені не загальноприйняті тлумачення того чи іншого твору в літературній критиці, а різні варіанти його сучасного трактування, які б дали учню можливість осмислити свої особистісні переживання від прочитаного, індивідуально сприйняти художній твір, сформувати власні думки щодо твору мистецтва.

Специфіка підручника з літератури визначається насамперед особливостями понять — "література як мистецтво слова" і "література як навчальний предмет", які обов'язково мають враховувати автори підручників. Якщо література покликана лише безпосередньо віддзеркалювати дійсність, вона вичерпує свою самоцінність як вид мистецтва. Митець створює інобуття дійсності, іншу художню реальність, трансформуючи її через свою свідомість. Основне завдання літератури — пробуджувати в людині почуття прекрасного, формувати її естетичні смаки. Тож авторам підручників та посібників з літератури необхідно враховувати сучасні досягнення літературознавчої науки, чітко розмежовуючи поняття "література як навчальний предмет" і "література як мистецтво слова". Предметом літератури як мистецтва слова є світ людей, розмаїття людських стосунків у царині художньої реальності письменника. А предметом літератури як навчального предмета — художній твір як мистецьке явище і все, що з ним пов'язано: літературний процес, історична епоха, життя і творчість письменника.

Українські автори підручників та посібників, пишучи вступні статті до розділів, біографічні нариси, подаючи приклади власної інтерпретації художніх творів, розробляючи методичний апарат, чітко усвідомлюють, що це вид мистецтва, а не ідеології, що природа його естетична.

У процесі конструювання оптимальної моделі навчальної книги системоутворюючу роль відіграє її функціональне навантаження. Система дидактичних функцій шкільного підручника і навчального посібника не може бути строго визначена. Вона динамічна, рухлива та відкрита, має варіюватися залежно від типу підручника або навчального посібника, навчального предмету, дидактичної концепції, актуальних цілей процесу навчання. Велике значення для реалізації функцій підручника має не тільки їх об'єктивна представленість у видах діяльності, а й суб'єктивний чинник — усвідомлення автором і вчителями-практиками багатоаспектності функцій та поліфункціональності засобів їх реалізації [3, с. 3]. Науковці по-різному підходили до проблеми визначення функцій навчальної книги з літератури.

Методист С. Беспалько наголошує на таких основних функціях навчальної книги: освітня, розвивальна, виховна, управлінська, дослідницька. Автор вказує на те, що кожна з них посідає чільне місце у розвитку літературної компетенції учнів [1, с. 111].

Професор Н. Волошина теж визначила важливі функції навчальної книги, акцентувавши увагу на інформаційній, організаційній і керівній, систематизуючій, закріплюючій і контролюючій, самоосвітній та координуючій.

Однією з основних функцій будь-якого підручника з літератури є інформаційна. За допомогою підручника учні опановують новий матеріал, повторюють вивчене

попередньо. Зокрема, важливим компонентом є практичні завдання, спрямовані на формування системи наукових літературних понять, засвоєння внутрішньо-предметних і міжпредметних зв'язків, закономірностей тощо.

Підручник повинен виконувати функції управління пізнавальною діяльністю школярів, містити рекомендації щодо способу вивчення пропонованого матеріалу, сприяти розвитку творчої активності школярів та формуванню в них умінь самостійно застосовувати набуті знання на практиці.

Чільне місце у структурі підручника літератури посідає художній твір (його читання, інтерпретація, аналіз). Автори підручників у доборі художніх текстів чітко обмежені навчальними програмами. Саме програма визначає, які художні твори мають бути в навчальній книзі, які з них визначені для текстуального вивчення, які для самостійного ознайомлення. Неприпустимо нехтувати у шкільному підручнику програмовими творами або ж недбало ставитися до скорочення чи вибору уривків з тексту. Є навчальна програма, яка містить анотації до кожного художнього твору. І саме ці анотації мають враховувати автори підручників, добираючи уривки (у пропедевтичному курсі), цитати, висловлюючи власні думки щодо твору (у старших класах), розробляючи методичний апарат тощо.

Читання та інтерпретація (аналіз) художнього твору, що становлять основу шкільного курсу літератури, безпосередньо пов'язані із засвоєнням учнями кола знань з інших структурних елементів літератури як навчального предмета: основ її історії, теорії, окремих літературно-критичних статей, розвитку мовлення і фонових знань. У підручнику з літератури всі ці елементи мають обов'язково знайти своє місце.

Щодо відомостей з історії літератури та їхнього відображення у шкільному підручнику зазначимо, що історико-літературний підхід і елементи історико-функціонального, історико-генетичного, лінгвістичного, компаративного та інших підходів є літературознавчою основою вивчення систематичного шкільного курсу літератури в старших класах. Це додаткові відомості з історії літератури, запозичені з науки та введені до шкільних програм, підручників. Вони визначаються з урахуванням вікових особливостей учнів, рівнем їхнього літературного розвитку, загальної підготовки.

Важливою складовою літературної освіти школярів є знання основ теорії літератури. Тому важливий елемент підручника з літератури — літературно-критичні статті. Відомості з основ історії та теорії літератури, літературно-критичні статті можуть бути представлені у підручнику з літератури по-різному. Вони або ж включаються до авторських текстів, нарисів, есе (що є прийнятнішим для підручників старшої школи), або виокремлюються в рубрики, наприклад, "Теорія літератури", "Письменники про письменників", "Це цікаво знати" (це характерніше для підручників пропедевтичного курсу). Проте обов'язково всі ці відомості мають бути відображені в методичному апараті підручника, тобто в системі запитань, завдань і вправ.

Останній структурний елемент літератури як навчального предмета — фонові знання, тобто ті знання, без яких неможливо відповідно до авторського задуму сприйняти художній текст і які допомагають поглибленому прочитанню творів. Включення їх до підручника робить авторські тексти цікавішими, інформаційно насиченішими. Використовують фонові знання історико-культурологічного характеру (які допомагають краще зрозуміти період, в межах якого відбуваються події твору, побут зображеної епохи, особливості культури цього періоду), біографічного

(що наближають особистість автора до читача), літературознавчого (які поглиблюють знання учнів з теорії літератури). Але знову ж таки добір фонових знань має відповідати віковим особливостям школярів: не слід перенасичувати навчальну книгу надмірною інформацією [6, с. 14].

Висновок. Навчальна книга з літератури має обов'язково враховувати всі структурні елементи літератури (української чи світової) як навчального предмета, відповідати сучасному стану літературознавчої науки, підходити до вивчення літератури як мистецтва слова, враховувати вікові особливості школярів і відповідати навчальній програмі.

Література

1. Беспалько В. Теория учебника: Дидактический аспект / Владимир Беспалько. — М.: Педагогика, 1988. — 160с.
2. Буринська П. Особистісно зорієнтоване навчання як провідна дидактична функція сучасного підручника / П. Буринська // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. — К.: Педагогічна думка, 2003. — Вип. 4. — С. 7—10.
3. Волошина Н. Підручникотворення на порозі 3 тисячоліття / Ніла Волошина // Українська література. — 2006. — №3. — С. 2—4.

Наталія Гричаник. Структура и функции учебной книги по литературе

В статье раскрыты структура и основные функции учебной книги по литературе.

Ключевые слова: учебная книга, учебник, литература, структура учебника.

Grichanik N. The structure and functions of educational book from the literature

The structure and functions of educational book from the literature are opened in the article.

Key words: educational book, textbook, literature, functions, the structure of textbook.

4. Гладішев В. Теорія і практика контекстного вивчення художніх творів у шкільному курсі зарубіжної літератури: монограф. / В. Гладішев — Миколаїв: Іліон, 2006. — 370 с.

5. Кодлюк Я. Теорія і практика підручникотворення у галузі початкової освіти України (1960—2000 рр.): дис. ...доктора пед. наук : 13.00.01 / Ярослава Кодлюк. — К., 2005. — 450 с.

6. Ніколенко О. Стратегічні напрями нових стандартів з літератури / Ольга Ніколенко // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. — 2011. — №7—8. — С. 13—17.

7. Семенов О. Система професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (в умовах педагогічного університету): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед.наук: спец. 13.00.04 — "Теорія і методика професійної освіти" / Олена Семенов. — Київ, 2006. — 19 с.

8. Сафарян С. Підручник з літератури: яким йому бути? (Роздуми щодо створення навчальної книги нового типу) / С. Сафарян // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. — 2004. — №1. — С. 6—9.

9. Кодлюк Я. Аналіз і оцінювання шкільних підручників. Дидактичний аспект / Я. Кодлюк // Підручник XXI століття. — 2003. — №1-4. — С. 28—33.

10. Ісаєва О. Концептуальні роздуми щодо мети та завдань сучасного підручника з літератури для старшої школи / Олена Ісаєва // Всесвітня література. — 2011. — №7—8. — С. 41—45.